

Kjell Östberg

Liberalerna och arbetarrörelsen

Ur *Arkiv* – för studier i Arbetarrörelsen historia nr 46-47, 1990

”Kanske blir en och annan som står närmast den brusande och virvlande strömmen, yr i huvudet och kastar sig i böljan. Det finnes väl knappast någon bland oss som inse storheten av arbetarskarornas organisation och oemotståndliga frammarsch, som icke haft stunder då man längtat att kunna helt sluta sig till det parti, som hittills varit bärare av denna väldiga rörelse. Men man stötes tillbaka av deras partityranni, deras ofta förkastliga stridsmedel och av deras frihetsfientliga handlingar. Därtill kommer ju deras ohållbara ekonomiska teori. Den gör dock mindre, ty den är numera egentligen en vacker drömbild, hägrande vid horisonten. Dess rosiga skimmer faller blott fjärran ifrån över dagens strider, vilka utkämpas i helt andra tecken än produktionsmedlens förstatligande.”

Ur Ernst Beckmans dagboksanteckningar 1909 ¹

Inledning

Årtiondet före första världskriget tillhör de mer dramatiska i Sveriges politiska historia. Perioden har, som Bernt Schiller påpekat, ofta setts i ljuset av de demokratiska krafternas, och framför allt arbetarrörelsens, framväxt och framgångar, med den allmänna rösträttens seger efter kriget som slutlig bekräftelse. I själva verket är den politiska bilden mer komplicerad. Den kännetecknas av en tilltagande samhällslig polarisering, och i några av de största kraftmätningarna, storstrejken 1909 och försvarsstriden med kulmen 1914, segrade högern.² I den kamp om de borgerliga rösterna som hårdnade fram till 1914, drog också högern det längsta strået. Denna utveckling är viktig som bakgrund för följande uppsats, som undersöker vissa aspekter av borgerlighetens, och framförallt liberalernas, inställning till socialdemokratien mellan 1902 och 1914. Framför allt fokuseras intresset på vänstern inom liberalerna. Dels vill jag se vilken attraktionskraft socialdemokraterna hade på partiet, och särskilt den frisinnade vänsterflygeln, dels vill jag undersöka i vilken mån man kan tala om en brygga mellan liberalism och socialism vid denna tid.

Tidigare forskning

Det nära samarbetet mellan liberaler och socialdemokrater i den tidiga rösträttsrörelsen finns noterat i flera verk, liksom den betydelse kampen för rösträtt hade för socialdemokratien under denna tid. ”Den väsentliga förutsättningen för utvecklingen mot pacifism, reformism och demokrati var själva arbetet för rösträttens erövring”, skriver Tingsten, och fortsätter: ”Samarbetet med borgerliga demokrater tedde sig naturligt i den föreliggande situationen och ett sådant samarbete var ägnat att hos socialdemokratien ingjuta något av den principiella demokrati som kännetecknade liberalismen”.³

Seppo Hentilä har också noterat hur socialdemokratiens taktik i rösträttskampen påverkades av hänsynstagande till liberalerna,⁴ även om han lägger en betydande del av förklaringen till storstrejkstankens övergivande hos arbetararistokratiens framväxt. En mer konsekvent förespråkare för liberalernas inverkan på den förändrade rösträttskampen är Knut Bäckström.⁵

Men Hentilä tar även upp liberalernas beroende av socialdemokraterna.

¹ Ernst Beckmans dagbok 27.1.09. Frisinnade landsföreningens mångåriga ordförande Ernst Beckman förde en, ofta detaljerad, dagbok, i regel utformad som brev till familjemedlemmarna.

² Bernt Schiller, *Krisår 1906-1914* (1973).

³ H Tingsten, *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling*. Del 2 (1967), s 57 f.

⁴ Seppo Hentilä, [Den svenska arbetarklassen och reformismens genombrott inom SAP före 1914](#) (1979), s 130f, 161. [s. 90f resp s. 113 i versionen på marxistarkivet]

⁵ K Bäckström, *Arbetarrörelsen i Sverige*, andra delen s 49 ff.

Den mest betydande faktorn för arbetarrörelsens verksamhetsförutsättningar var den politiska konjunkturen; borgerlighetens inre konflikter lade grunden till liberalernas och arbetarrörelsens samarbete redan på 1890-talet. Liberalerna behövde SAP som bundsförvant i sina försök att försvara den lägre medelklassens, småföretagarnas och småbrukarnas intressen, fastän det var uppenbart, att partierna i själva verket senare skulle tävla om samma befolkningslagars stöd.⁶

Hentilä diskuterar också om man kan hitta någon samlad bild av den svenska borgerlighetens syn på socialdemokratin, konstaterar forskningens brister på detta område, men menar sig ändå kunna hävda att borgerskapet öppet uttryckte sina klassintressen genom att erkänna att åtminstone en reformistisk riktning inom arbetarrörelsen var en berättigad institution i samhället.⁷

I sitt försök att ge en beskrivning av skiktningen inom den svenska borgerligheten hänvisar Hentilä till Söderpalm. Denne noterar att under det moderna industriella och kommersiella genombrottet under 90-talet kunde gemensamma arbetsgivarintressen och farhågor för socialism inte dölja motsättningarna mellan mer eller mindre expansiva företagare. Framstegsvänliga företagsledare kom att i riksdagen söka sig till det nybildade Liberala samlingspartiet, Söderpalm nämner ett tiotal. Som en följd av ökad polarisering under storstrejken och framförallt under den stora försvarsstriden fram till 1914 kom förhållandet mellan liberaler och storföretagare att försämrats.⁸

I de inte särskilt många verk som behandlar den svenska liberalismen under denna period, kan konstateras att Rönblom gör ett försök att bestämma varifrån de liberala leden rekryterades vid denna tid. Han menar att tyngdpunkten låg i "nederklassen".⁹ Från överklassen kom i huvudsak kulturradikaler, från medelklassen nykterhetsradikaler. Rönblom behandlar också det betydelsefulla valsamarbetet mellan liberaler och socialdemokrater.¹⁰ Vallinder har redogjort för det nära samarbetet mellan liberaler och socialdemokrater i den tidiga rösträttsrörelsen.¹¹ Hos Kihlberg kan man följa socialdemokraternas 'allt mer tydliga benägenhet att gå fram på den parlamentariska bogen' i samverkan med de liberala.¹² Han noterar också tendenserna till vänster- och högerfraktioner inom det liberala partiet, och vilken roll relationerna till socialdemokraterna har för detta.

Jarl Torbacke undersöker i sin avhandling *Afton-Tidningen*, ett organ med stark förankring i vänsterliberala kretsar, där samverkan med arbetarrörelsen ofta framstod som önskvärd. Denna målsättning hade en tendens att endast framträda med större aktivitet under tider, då motsättningar mellan socialister och borgerliga rådde, eller då risk förelåg att liberalerna skulle drivas åt höger. "De flesta radikala politiker insåg även, att den tilltagande inrutningen av det politiska livet återverkade på möjligheterna att verka i mellanrummet mellan vänsterpartierna; de tog antingen steget över till socialdemokratin eller anpassade sig inom det liberala partiet till den politiska realiteten."¹³

I Sven Ulric Palmes *Karl Staaff och storstrejken* görs en ingående studie av den kris det liberala partiet genomgick efter 1909 års storstrejk. Palme lägger tyngdpunkten i sin förklaring av Staaffs agerande, fr a hans kraftiga gränsdragning mot socialdemokratin, på

⁶ Hentilä aa s 298. [marxistarkivets version s. 215]

⁷ Aa s 302. [marxistarkivets version s. 217]

⁸ Sven Anders Söderpalm, *Storföretagarna och det demokratiska genombrottet* (citerad i pocketversion Wallenberg och Branting, Lund 1970) s 9ff.

⁹ Rönblom, *Frisinnade landsföreningen 1902-27* (1929), s 171 f.

¹⁰ Aas 184 ff, 193 f.

¹¹ Torbjörn Vallinder, *I kamp för demokratin* (1962).

¹² L Kihlberg, *Karl Staaff*, (1963) s 162.

¹³ Jarl Torbacke, *Journalistik på osäkra villkor*, (1966) s 130.

behovet av att motverka försök till utbrytning på partiets högra flygel. Motsvarande tendenser på vänsterkanten hade Staaff lättare att hantera.¹⁴

Liberala partibildningar

Den liberala rörelsen formerades organisatoriskt kring sekelskiftet, som en följd av det svenska partiväsandets allmänna modernisering. Det rör sig i själva verket om två olika organisationer.¹⁵

Det liberala samlingspartiet bildades 1900 som ett riksdagsparti genom en sammanslutning av olika liberala strömningar som funnits i riksdagen under 1890-talet. *Frisinnade landsföreningen*, som konstituerades två år senare, var däremot en liberal riksorganisation, bland annat med uppgift att organisera de liberala krafterna i valarbetet. Den hade betydande rötter i 1890-talets rösträttsrörelse, där liberaler och socialdemokrater nära samarbetat.

Orden ”liberal” och ”frisinnad” var inte slumpartat valda för respektive sammanslutning. Liberal hade vid denna tid fått en något negativ klang i radikala öron, som hellre föredrog en beteckning som frisinnad. Orden uttrycker alltså också en nyansskillnad i politiskt hänseende.¹⁶ Skillnaderna tenderade emellertid att suddas ut, och när Karl Staaff 1907 valdes till riksdagsgruppens ledare och samtidigt formellt tog plats i frisinnade landsföreningens verkställande utskott, kan man säga att den liberala rörelsen stod under en gemensam ledning.

När man försöker beskriva den liberala rörelsen, socialt, geografiskt eller på annat sätt, är det alltså viktigt att skilja mellan dess företrädare i riksdagen, dess väljare och frisinnade landsföreningens medlemmar och ledning. Med uttrycket ”liberaler” eller motsvarande menar jag i fortsättningen företrädare för den liberala rörelsen, associerade med Frisinnade landsföreningen eller Liberala samlingspartiet.

Liberalerna utgör borgarklassens vänstra politiska flygel, med ett traditionellt stöd bland städernas och landsbygdens småfolk. Tidigt fanns också band till ett kulturradikalt skikt i städerna liksom till frikyrkliga och nykterhetsvänliga kretsar.¹⁷ Som en följd framförallt av socialdemokraternas fastare grepp över den växande arbetarklassen, förlorade de liberala allt mer sitt traditionella fäste i städerna. Denna utveckling kompengades av ett ökat stöd för partiet på landsbygden, inte bara från lantbrukare utan också från småföretagare. De nya rösträttsbestämmelserna som tillämpades från 1911 ökade kraftigt antalet valmän på landsbygden och liberalerna fick, åtminstone i början, ett visst stöd hos dessa, framförallt i områden där partiet tidigare var starkt. Däremot verkar inte liberalerna haft något organisatoriskt fäste hos dessa grupper,¹⁸ socialdemokraterna kom att vinna allt starkare inflytande även här.¹⁹

Om man tittar på liberalernas inflytande i samhällspyramidens topp har Söderpalm konstaterat att man strax efter sekelskiftet kan se en skiktning bland storföretagarna och att en grupp mer framstegsvänliga sökte sig åt vänster. Flera av dem kom också att företräda liberalerna i riksdagen.²⁰ I kölvattnet av de tilltagande sociala striderna, med storstrejken 1909 som

¹⁴ Sven Ulric Palme, Karl Staaff och storstrejken 1909, i dens. *På Karl Staaffs tid* (Stockholm 1964).

¹⁵ Rönblom aa s 89 ff.

¹⁶ Torbjörn Vallinder, Folkpartiets ideologiska och organisatoriska bakgrund 1866-1934, i *Liberal ideologi och politik* (1984) s 38.

¹⁷ Rönblom aa s 169 ff samt Lundkvist, *Politik, nykterhet och reformer* (1974) s 233 ff.

¹⁸ Det är påtagligt vilka problem partiet hade att hitta lämpliga kandidater från dessa grupper, se t ex Grundel-Bergström 20.6.11.

¹⁹ Jörgen Weibull, Yrke och parti (manus 1964), Olle Johansson, *Socialdemokratins väljare 1911 och 1914*, HT 1967 s 351.

²⁰ Söderpalm nämner t ex Gustav Wallenberg, Staaffs bägge finansministrar Elof Biesért och Theodor Adelswärd, Sven Palme. I Göteborgs bank- och företagarevärld fanns påtagligt starka liberala sympatier, som hos Otto Mannheimer, Hjalmar Wijk och Dan Broström. Söderpalm aa s 21.

kulmen och polariseringen av försvarsdebatten under åren före första världskriget, kom emellertid allt fler av dessa att åter gå åt höger.²¹ Man skulle alltså här kunna konstatera en smalnande social förankring för de liberala idéerna under perioden fram till första världskriget.

Geografiskt kom partiet att få sitt starkaste fäste i norr, där ”norrlands-frisinnat” kom att bli ett viktigt politiskt begrepp. Partiet var svagast i landets sydligaste delar.²² För partiets representation i andra kammaren, ca 100, innebar detta att antalet företrädare för ”stadsyrken” som redaktörer, litteratörer och vetenskapsmän sjönk drastiskt (från 21 till 9 mellan 1902 och 1908), medan antalet jordbrukare och småföretagare ökade från 26 till 30 (plus fem godsägare) respektive från sex till tolv (inklusive några ”anställda”). 39 tillhörde 1908 gruppen ”allmän tjänst” (tio av dem var folkskollärare).²³

De ledande i riksdagsgruppen, dess förtroenderåd, har en delvis annan sammansättning. Där dominerar 1910 helt gruppen ”allmän tjänst”, dit också förts dem som i huvudsak sysslat med politisk verksamhet, de utgör 10 av 20, sex är lantbrukare (plus en godsägare) och tre är företagare.

En motsvarande jämförelse av sammansättningen av Frisinnade landsföreningens ledning under samma period visar också en intressant utveckling. 1902 fördelar sig den sociala sammansättningen i förtroenderådet rätt jämt mellan fyra grupper: företagsledare och direktörer (sju), småföretagare och tjänstemän, fr a privat anställda (sex), utövare av fria yrken samt allmänt och politiskt anställda (sju) samt lantbrukare och motsvarande (nio). Tio år senare har de två förstnämnda grupperna halverats (till fyra resp tre), den tredje fördubblats (till fjorton) medan antalet jordbrukare i stort är oförändrat (tio).²⁴

Man kan alltså, trots att partiets stöd i valmanskåren utvecklas i en helt annan riktning, se hur företrädare för typiska stadsyrken ökar sitt inflytande över partiets ledning. Detta kan också förklaras av en tilltagande professionalisering av partiet; i denna grupp hittar man de flesta i partiets dagliga ledning: Staaff (advokat, statsråd), Schotte (landssekreterare, statsråd), Eden (professor, gruppleddare i andra kammaren), David Bergström (redaktör, generalkonsul, statsråd). Ledarna för den liberala bonderepresentationen, Daniel Persson i Tallberg och från 1910 Alfred Petersson i Påboda, kom också att allt mer knytas till ett dagligt politiskt arbete; Påboda genom regeringsuppdrag i flera omgångar. Tallberg genom tunga utskotts- och kommittéuppdrag och från 1913 vice talmanskap. Som representanter i partitoppen för affärs- och småborgarintressena kan nämnas Erik Röing och Herman Kvarnzelius.

Den heterogena geografiska och sociala sammansättningen var en viktig orsak till de politiska spänningar som kännetecknar den liberala rörelsen under denna tid. Traditionellt ansågs ett ökat inflytande av bönder och småföretagare stärka högerflygeln,²⁵ medan stadsliberalerna stod för radikalism. Samtidigt utvecklades en storstadsbaserad högerflygel i kretsen runt Aftonbladet, som bl a kom att ställa sig kritisk till ett närmare samarbete med socialdemokratin.²⁶ Karl Starbäck gjorde 1910 ett försök att dela in riksdagsgruppens förtroenderåd i en höger, en center och en vänster. I högergruppen, ledd av Tallberg, placerade han så gott som uteslutande jordbrukare; till vänstern, ledd av Schotte, förs i huvudsak stadsradikaler, inklusive Starbäck själv, medan Staaffs centergrupp innehåller såväl jordbrukare och före-

²¹ Aa s 13 ff.

²² Per Frånberg, *Umeåsystemet* (1983) s 47 ff, Weibull aa s 28, Rönblom aa s 175 ff.

²³ Palme aa s 272.

²⁴ Rönblom aa s 107 f och 211 samt 401 ff.

²⁵ Palme aa s 272.

²⁶ Torbacke 1966 s 31, Palme aa s 222 ff.

tagare som personer i offentlig tjänst.²⁷ I många av denna periods viktiga frågor kan dessa interna motsättningar studeras, det gäller inte minst beredvillighet att samverka med socialdemokraterna.

Men problemet med liberalernas politiska stratifiering är mer komplicerat än så. I försvarsfrågan, t ex, ser förhållandet höger/vänster med den tidens ögon helt annorlunda ut. Stadsradikalerna var samtidigt ofta varma försvarsvänner, och de drevs i stor utsträckning till höger på grund av sin inställning – Starbäck längst av dem alla. Lantmannarepresentanterna å andra sidan stod traditionellt för en försiktig linje också när det gällde statens försvarskostnader – kanske var de också i närmre kontakt med stämningarna bland småfolket på landsbygden – och hamnade därför på vänsterkanten i partiet 1914, några av dem Starbäck nämnt som ledande högerliberaler befann sig på gränsen till övergång till socialdemokratin.²⁸

Samverkan och konkurrens i rösträttskamp och fackföreningar

Politiska och organisatoriska kontakter – både samarbete och rivalitet – mellan liberaler och socialdemokrater går tillbaka till socialdemokratin barndom.

De ledande fackföreningar i Stockholm som först attraherades av August Palms försök att introducera socialdemokratin i huvudstaden, prövade också friskt de olika liberala alternativ som erbjöds innan fackföreningsrörelsen i huvudsak övergick till socialismen 1885-86.²⁹ Också flera av de ledande i den socialdemokratiska föreningen i Stockholm vid denna tid hade erfarenheter från den liberala rörelsen – och främst då Branting själv. Inte minst genom sin nära kontakt med den studentmiljö som skapade Verdandi i Uppsala i början av 1880-talet kom Branting att knyta livslånga vänskapsband med flera av dem som senare kom att utgöra den liberala rörelsens förgrundsgestalter: Karl Staaff, David Bergström, Mauritz Hellberg, Henrik Hedlund, Otto von Zweigbergk, även om dessa relationer tidvis kom att bli nog så ansträngda.³⁰

Under 1890-talets rösträttsrörelse utvecklades vidare ett organisatoriskt samarbete mellan de bägge politiska rörelserna. Trots betydande skillnader i taktiska frågor, trä inställningen till den politiska storstrejken, var samarbetet i stor utsträckning framgångsrikt, den interna kritik som kom att riktas mot Axel Danielssons påstådda avfall åt höger antyder att några socialdemokrater ansåg det alltför nära.³¹ Samarbete under valrörelser i Stockholm på 1890-talet och Brantings inval och första riksdagsår hör också till denna bild.³² Det kan nämnas att det socialdemokratiska partiets främste funktionär med arbetarbakgrund, partisekreteraren och -kassören CGT Wickman, hade erfarenhet från 1880- och 90-talens liberala arbetarrörelse.³³

Den liberala rörelsen hade nämligen under lång tid också förhoppningar att organisera den växande arbetarklassen. Liberala arbetarmöten och arbetarföreningar fanns innan socialdemokratin introducerades. Enskilda företrädare för liberalismen drev tidigt arbetarnas sak – Adolf Hedin var det första stora namnet.³⁴ Arbetarfrågans lösning blev ett honnörssord för radikala liberaler. Sven Ulric Palme skriver att det var en grundtanke i Staaffs socialreformatoriska inställning att bryta ner murarna mellan de två nationerna, fattiga och rika, gynnade och missgynnade.³⁵ I en valbroschyr utgiven 1902 av Frisinnade landsföreningen om

²⁷ Brev Starbäck – Gibson 5.1.11, Göteborgs landsarkiv.

²⁸ Lundkvist 1974 aa s 318ff.

²⁹ Lindgren 1927 s 135 ff.

³⁰ Z Höglund, *Hjalmar Branting och hans livsgärning*. Första delen (1928) s 118 ff

³¹ Per-Olof Zennström, *Lucifer. En bok om Axel Danielsson* s 180 ff.

³² Ragnar Edenman, Brantings första riksdagsår 1897-1903 i *Statsvetenskapliga studier* 1944.

³³ Kjell Östberg, *Stockholm träarbetarförening 1880-97* (1974).

³⁴ Se Leif Kihlberg, *Folktribunen Adolf Hedin* (1972).

³⁵ Palme aa s 214.

de sociala frågorna, betonas vikten av en social lagstiftning, behovet att lösa bostadsnöden, skydd mot bolagsvälde och nödvändigheten av att få en tillfredsställande lönereglering åt de lägre tjänstemännen.³⁶ Radikala ”arbetarvänliga” liberaler motsatte sig Åkarpslagen, värnade om arbetarnas föreningsrätt osv. Däremot låg det i liberalismens grundidé att man motsatte sig självständiga arbetarpartier, att arbetarna skulle organiseras som klass.

Det kan därför vara intressant att dröja något vid liberalernas fackliga strävanden. I den första kampen om fackföreningarna mellan liberaler och socialister i mitten av 80-talet led liberalerna ett totalt nederlag, CGT Wickman kom förresten från en av de få fackföreningar som vägrade följa med över till socialdemokratin, och som därför också förtvinade.³⁷ I samband med LO:s bildande och beslutet om kollektivanslutning till SAP gjordes ett nytt liberalt försök.³⁸ Genom några liberala arbetare och med stöd av framträdande liberaler, David Bergström, Adolf Hedin och Ernst Beckman har nämnts, bildades vid några verkstäder i Stockholm Svenska arbetareförbundet.³⁹ Organisationen lyckades inte med sina föresatser att bli ett alternativ till den socialistiskt ledda fackföreningsrörelsen. Som mest torde den på sin höjd haft 10000 medlemmar.⁴⁰ Organisationen anklagades för att gå arbetsgivarnas ärenden och att vara en strejkbrytarorganisation. Forskare har visat att förbundet fick ekonomiskt stöd från arbetsgivarna⁴¹ och 1905 ”öppet ställt sig på Verkstadsföreningens sida i den första verkliga storkonflikten på arbetsmarknaden. Detta ställningstagande kom i längden att misskreditera organisationen.”⁴² Storstrejken 1909 blev dödsstöten för Svenska arbetareförbundet.

Mindre uppmärksammade tycks förbundets relationer till Frisinnade landsföreningen varit. Till en del kan detta bero på att källmaterialet kring förbundet är mycket magert. Enligt en uppgift brändes det av dess siste ordförande omkring 1920.⁴³ Rönblom nämner bl a att förbundets ordförande och sekreterare, Axel Ceder och Josef Nilsson, var medlemmar i Landsföreningen, Ceder ingick också en tid i dess verkställande utskott.⁴⁴ I Frisinnade landsföreningens handlingar för 1910 finns emellertid några dokument som belyser de nära relationerna.

Som ett led inför förberedelserna av 1911 års val, när en stor del av lantarbetarna för första gången hade fått rösträtt och på initiativ av CG Ekman⁴⁵ tillsattes en kommitté för att öka lantarbetaragitationen, med bl a Ekman, Ceder och ombudsmannen Arvid Grundel.⁴⁶ Ett par månader senare resulterade arbetet i ett förslag till bildandet av ett särskilt lantarbetarförbund, samtidigt som det ”belyses det olämpliga i den socialdemokratiska partipolitiska rörelsens sammankopplande med fackföreningsrörelsen.”

Kommittén föreslog en låg medlemsavgift. Administrationen skulle finansieras på annat sätt de första åren; hur sägs försiktigtvis inte, men det nya förbundet skulle anslutas till Svenska arbetareförbundet. Och i samband härmed beskrivs relationerna mellan Arbetareförbundet och Frisinnade landsföreningen i tydliga ordalag:

Svenska arbetareförbundets styrelse är skyldig att vid behov utsända Frisinnade landsförbundets tryckalster till alla förbundets avdelningar. Portot härför betalas dock av FL.

³⁶ Frisinnade landsföreningens meddelande nr 6 1902.

³⁷ Östberg 1974.

³⁸ Ingvar Flink, *Strejkbryteriet och Arbetets frihet* (1978) s 36.

³⁹ Rönblom aa s 172.

⁴⁰ I Flink aa s 30, som i sin tur bygger på Sven Athley seminarieuppsats Svenska arbetareförbundet 1899-1911.

⁴¹ Yngve Myrman, *Maktkampen på den svenska arbetsmarknaden 1905-07* (1973) s 99-110.

⁴² Aa s 206.

⁴³ Flink aa s 28.

⁴⁴ Rönblom aa s 204

⁴⁵ Torbacke 1966 s 168.

⁴⁶ Frisinnade landsföreningens VU 13.7.10, i Frisinnade arkivet, KB.

I förbundets organ Arbetar-Tidningen, skall, synnerligen vid valtillfällen, uppmärksamhet riktas på att medlemmarna följer de frisinnade principerna... Förbundets agitatorer skola även vid sina besök i avdelningarna taga reda på och inrapportera ställningen i politiskt avseende, ävensom alltid offentligt och enskilt, framhålla betydelsen av politisk vakenhet till gagn för arbetarna.⁴⁷

Så olämplig var sammankopplingen mellan fackförening och politiskt parti. Något beslut om att sätta planerna i verket fattades emellertid aldrig.⁴⁸ Inte heller vidtogs några åtgärder med anledning av en skrivelse från Svenska arbetareförbundet 1913, där man begärde närmare samarbete mellan förbundet och landsföreningen.⁴⁹ Den liberala fackföreningsrörelsens saga gick mot sitt slut.

Faran med en allt för arbetsgivarvänlig facklig rörelse hade redan tidigare uppmärksammats av Henrik Hedlund. 1907 klagade han över att Arbetareförbundet verkat ha försummat att göra front mot arbetsgivarintressena. Han hänvisade till Tyskland, där den katolska fackföreningsrörelsen visat sig kunna stå i ledningen för strejker. Hedlund ivrade för övrigt i samma brev för att landsföreningen mer kraftfullt skulle intressera sig för den kooperativa rörelsen, vilket skulle kunna hjälpa till att dra folk till liberalismen, istället för att låta socialdemokraterna ensamma ta hand om ledningen där.⁵⁰

Liberalerna och den växande socialdemokratin

Om det i början kunde vara de socialistiska utopierna som drog intellektuella till arbetarrörelsen tillkom så småningom ett annat skäl, som citatet ur Ernst Beckmans dagbok i kapitelingressen åskådliggör: Fascinationen inför den väldiga, väldisciplinerade, och på samma gång nog så hotfulla, organiserade arbetarmassan. Det är därför knappast förvånande att det under den frisinnade rörelsens första årtionde förekommer åtskilliga personer och grupper, som med skilda motiv attraheras av, och i bland ansluter sig till socialdemokratin. Motiven för detta närmande kan emellertid vara mångskiftande. Kanske kan man urskilja fyra olika, inte nödvändigtvis varandra uteslutande, syften.

1. Närmandet kan uttrycka viljan hos den liberala rörelsen att mer aktivt befatta sig med arbetarna och arbetarfrågan. Detta kan i sin tur basera sig på ett genuint intresse för ”arbetarfrågan” och arbetarnas situation, i bland kopplat till en ambition att leda och uppfostra dessa arbetarmassor i önskad riktning, eller på ett medvetande om arbetarrösternas betydelse för det liberala partiet då och i en framtid.
2. Att närma sig arbetarrörelsen kan också vara ett sätt att markera missnöje med högerströmningarna inom det liberala partiet eller uttrycka en förhoppning att där hitta stöd för en radikaliserings av liberalismen.
3. För vissa liberaler blev en omvandling av det liberala partiet till ett mer renodlat vänsterparti – genom utstötning av högern eller egen utbrytning -något eftersträvarsvärt eller nödvändigt. För några av dem blev målet ett icke-proletärt socialistiskt parti, skilt från socialdemokratin, men i nära samverkan, och ofta med viljan att påverka den.
4. För somliga blev slutligen konsekvensen att helt bryta med liberalismen, åtminstone organisatoriskt, och ansluta sig direkt till det socialdemokratiska partiet.

Vi ska i detta avsnitt studera denna sammansatta rörelse i riktning mot socialdemokratin.

Grupp Lindhagen och dess efterföljare

Det törsta betydande exemplet på vad vi ovan beskrivit, och som väl innefattar alla dess delar,

⁴⁷ PM föredraget vid landsföreningens VU 16.10.10.

⁴⁸ VU 27.11.10.

⁴⁹ VU 18.4.13.

⁵⁰ Hedlund – Frisinnade landsföreningen 9.11.07.

är ”grupp Lindhagen”. Carl Lindhagen gjorde sin riksdagsdebut vid samma riksdag som Branting och Staaff, 1897. Han kom snart att tillhöra det liberala partiets vänsterflygel, och i och med den första Staaff-ministärens tillkomst 1905 kom Lindhagen att i allt fler frågor bilda en opposition mot partiledningen, ofta med en grupp vänsterradikala kring sig.⁵¹ Norrlands-lagarna 1905 och fr a de sk Staafflagarna 1906 är exempel där Lindhagengruppen öppet fronderade; när det gäller Staafflagarna samlade Lindhagen över en tredjedel av de liberala riksdagsmännen mot regeringsförslaget, och ett stort antal avstod från att rösta. Även i rösträttsdebatten 1907 förenade sig Lindhagen och en grupp kring honom med socialdemokraterna för en mer radikal linje. Till denna ”Grupp Lindhagen” räknades tidigt blå riksdagsmännen Knut Kjellberg, Jakob Pettersson, Curt Wallis och Edward Wavrinsky. Också den framträdande frisinnade redaktören Mauritz Hellberg i Karlstad uttryckte sin anslutning till denna strömning.⁵² Någon fast organiserad opposition med uttalade gemensamma mål, utgjorde inte gruppen kring Lindhagen. När denne i juli 1907 begärde sitt utträde ur den liberala riksdagsgruppen, åtföljd av en lättadens suck från Staaff,⁵³ blev följderna ingen massflykt. Inte heller verkar Lindhagen eftersträvat någon sådan. Under flera år uppträdde han i riksdagen som ”vänstervilde”, och han återvaldes också som sådan.

Lindhagen kom alltså tidigt att samarbeta med socialdemokratin i riksdagen, och även på andra sätt kom han att förknippas med arbetarrörelsen; 1906 höll han t ex ett uppmärksammat tal för en socialdemokratisk ungdomsklubb i Leksand.⁵⁴ Samtidigt tvekade han länge före sin övergång. Han fruktade en alltför hård disciplin hos socialdemokraterna. ”Socialdemokraterna, vilka nu ensamma sitta inne med bärande vyer, och vilkas åskådningssätt i stort sett närmast överensstämmer med mitt, bliva dock allt mer en inpiskad massa, där man likaväl som hos regeringsliberalerna måste tjuta med ulvarna”, skrev han till Gustaf Steffen redan 1906,⁵⁵ och innan han tog det formella steget och ansökte om medlemskap i den socialdemokratiska riksdagsgruppen i januari 1909, hade han ingående diskuterat sitt steg med såväl Steffen som Fredrik Ström.⁵⁶ Han var rädd att man i det stora kollektiva partiet skulle komma att ställa krav på honom, som han inte ville underordna sig; att han skulle behöva be om lov att skriva motioner, tvingas att hålla tal, att inte kunna rå sin tid.⁵⁷ Lindhagen lugnades av Ströms svar, och begärde sitt inträde. Som främsta skäl till sitt beslut att formellt ansluta sig till socialdemokratin angav han i brev till Gustaf Steffen de ökade svårigheterna att stå ensam i den aktuella politiken.⁵⁸ Det har också framförts som en orsak till Lindhagens formella övergång att han var orolig för att förlora sin plats i riksdagens lagutskott.⁵⁹ Det dröjde emellertid inte länge förrän han i fråga om frihet att agera själv kände samma vantrivsel inom det socialdemokratiska partiet som tidigare inom det liberala.⁶⁰

Även om flera i ”Grupp Lindhagen” också fortsättningsvis kom att stå på det liberala partiets vänsterflygel, och anklagas för socialdemokratiskt medlöperi,⁶¹ är det bara ytterligare en av dem som tar ”det formella steget”, nämligen Edvard Wavrinsky. Att Lindhagen lämnade liberala samlingspartiet innebar emellertid inte ”grupp Lindhagens” upplösning. Det förekom

⁵¹ Om Lindhagen se *Svenskt biografiskt lexikon*, som dock innehåller några faktafel.

⁵² Hellberg – Zweigbergk 5.10.07, RA.

⁵³ Staaff-Hedlund 20.12.07, GUB.

⁵⁴ Se Lars Björnin, Jordfrågan i svensk arbetarrörelse 1890-1920, i *Arbetarrörelsens årsbok* 1973 (1974) s 84ff.

⁵⁵ Lindhagen – Steffen 24.10.06, GUB.

⁵⁶ Frågan om Lindhagens övergång har utretts av S U Palme i *Det formella steget*, i *På Karl Staaffs tid* (1964). Se också Björnin 1974 s 86 ff.

⁵⁷ Lindhagen – Ström 7.1., 14.2.09, GUB.

⁵⁸ Lindhagen – Steffen 11.1.09.

⁵⁹ Palme aa s 61.

⁶⁰ Se debatt i frisinnade klubben 15.5.13, i Frisinnade landsföreningens arkiv.

⁶¹ Beckmans dagbok 19.6.08.

regelbundna sammankomster mellan de befryndade i riksdagen, även om de efter Lindhagens anslutning till socialdemokratin fick mötas utan sin främste inspiratör. ”Inom partiet har bildat sig en radikal grupp på ca 30 personer”, men det föreligger ingen fara för splittring så länge kursen inte ligger åt höger, skrev Axel Schotte när han överblickade läget i den nyvalda riksdagsgruppen 1909.⁶² början var det Knut Kjellberg som i Lindhagens frånvaro tog på sig att samla gruppen, men han fick snart hjälp av nyvalde radikalen Erik Palmstierna. I Palmstiernas arkiv finns ett papper utan datum, som med all säkerhet hänför sig till denna tid.⁶³ Det innehåller en förteckning över socialradikaler som ”samlas vanligen av Julie [Kjellberg] eller mig”.⁶⁴ Gruppen synes till övervägande del bestå av dels ett antal stadsradikaler, dels ett antal representanter för det sk norrlandsfrisinnet. Som vi ska se lyckades gruppen hålla ihop rätt väl vid åtminstone ett par viktiga tillfällen. Flera i denna grupp hade, eller påstods ha, sympatier för socialdemokratin, Palmstierna nämner t ex i sina memoarer Lundström, Karlsson i Fjäl och Jansson i Edsbäcken. Palmstierna själv och Åkerman utpekades av andra.⁶⁵

Sista gången denna grupp agerade kollektivt syns vara våren 1910 när fortfarande svallvågorna efter storstrejken var påtagliga inom det liberala partiet. Riksdagen skulle då behandla det omdiskuterade förslaget till arbetslagstiftning, och ett särskilt avtalsutskott skulle tillsättas. Det liberala partiet var splittrat; högern eftersträvade ett avtal, vänstern ville hjälpa socialdemokraterna att hindra förslaget och centrala partiledningen tvekade om rätta lösningen.⁶⁶ Vänstern lanserade Assar Åkerman som ledamot, ett förslag som högern inom partiet, och även Staaff, blankt avvisade; Åkerman skulle bara gå socialdemokraternas ärenden, menade Staaff. Övertalningsförsök från Beckman och Schotte misslyckades,⁶⁷ och förtroenderådet fastställde Staaffs linje. Frågan visade sig emellertid mycket infekterad, och med Palmstierna, vars nära förtrogne Åkerman var,⁶⁸ som pådrivare lanserade en grupp radikaler en spränglista, som på grund av det proportionella valsystemet till riksdagens utskott med 23 röster lyckades placera Åkerman i utskottet.⁶⁹

Händelsen väckte stor uppmärksamhet, och betydande ansträngningar gjordes att spåra överlöparna; enligt en uppgift av Erik Röing skulle Palmstierna agiterat i smyg, och flitigt givit löften i den mest bestämda form att deltagarnas namn ej skulle komma ut. Röing menar sig dock ha identifierat de allra flesta. Den lista på 20 namn han presenterar är emellertid inte mer uppseendeväckande än att samtliga namn utom ett återfinns i den grupp Palmstierna räknat till sin och Kjellbergs samling radikaler ett år tidigare, en grupp som inte varit okänd för partiledningen.⁷⁰

Också i själva behandlingen av avtalslagarna splittrades liberalerna; socialdemokrater och liberalernas vänster lyckades tillsammans fälla lagförslaget.

⁶² Schotte – David Bergström 24.1.09 Se även Beckmans dagbok 27.1.09.

⁶³ De sammanfaller helt med den uppräknade Palmstierna gör av gruppen i sina memoarer. Palmstierna 1951 s 100 f.

⁶⁴ Den upptar namnen Assar Åkerman, Strömstad, Gustaf Kobb, Thorvald Furst, Fr Söderberg, Karlshamn, Berglund i Luleå A Thylander, Malmö, Oscar Bogren, Falköping, Jansson i Edsbäcken, JJ Gibson, Jonsered, J Thynell, Trelleborg, Linus Lundström, Långnäs, Berndt Wilsson, Söderhamn, JA Lundgren, Varberg, PE Hedström, Helgum, J Bengtsson, EF Hellberg, Lycksele, J Crafoord, Hällekind, Sixten Mogren, Bollsta, Berg, Bromée i Bårslöf, Karlsson i Fjäl och Dan Broström, Göteborg. Saknad på listan, men nämnd av Palmstierna är Södertäljes borgmästare Jacob Pettersson.

⁶⁵ F Palmstierna 1951 s 100 samt nedan.

⁶⁶ Kihlberg 1963 s 200.

⁶⁷ Beckmans dagbok 14.2.10.

⁶⁸ Palmstierna – Gibson 8.1.10.

⁶⁹ Kihlberg 1963 s 201.

⁷⁰ Röing – Schotte 6.4.10, UUB.

Den liberala pressen. Afton-Tidningen

Uttryck för missnöje med partiets ledning och en önskan att driva partiet åt vänster förekom också på andra håll.

Flera ledande tidningsmän vädrade sitt missnöje. Hösten 1907 tog Dagens Nyheters redaktör Otto von Zweigbergk initiativet till ett vänsterpressmöte, med udden blå riktad mot högerliberalismens flaggskepp Aftonbladet.⁷¹ Något år senare beklagade sig vänsterpressens förtroenderåd, med Zweigbergk som ledande företrädare, över Staaffs bristande radikalism. Bland de punkter man särskilt tog upp märks flera där man efterlyste ett agerande i riktning mot socialdemokraterna; man kritiserade att liberalerna inte deltog i kritiken av ”systemet Petersson”⁷² i riksdagen, att de inte stödde petitionen om Anton Nilssons benådning samt voringstaktiken i rösträttsfrågan.⁷³

I sitt svar på Zweigbergks inbjudan 1907 beklagade sig Mauritz Hellberg över höger-elementens styrka och uttryckte sin beundran för Lindhagen.⁷⁴ Hellberg och hans Karlstad-Tidningen hade vid denna tid en stämpel av socialistvänlig, ett påstående som växte till anklagelse under storstrejken några år senare. Hellberg hade också under åren ett gott personligt förhållande till Branting.⁷⁵

Ett projekt som förtjänar särskilt omnämnande är Valfrid Spångbergs strävanden att skapa en ”verkligt frisinnad aftontidning” i Stockholm. Spångberg uttryckte tidigt sympatier för samverkan mellan liberaler och socialdemokrater, och han ska även ha erbjudits redaktörskapet för Arbetet efter Axel Danielsson. Brantings uppfattning var att män med Spångbergs inriktning förr eller senare skulle återfinnas inom arbetarrörelsen.⁷⁶ Spångberg, i början tillsammans med David Bergström, gjorde upprepade försök att skapa förutsättningar för utgivandet av en sådan tidning. Svårigheterna att uppbringa erforderligt aktiekapital var emellertid betydande. 1906 fick man nöja sig med att börja med halvveckotidningen Svenska Folket; först 1909 kom det första numret av Afton-Tidningen som dock levde på ekonomiskt högst osäkra boliner under hela Spångbergs redaktörstid, vilken sträckte sig fram till 1912.

Torbacke menar att Spångbergs redaktörskap från början kännetecknades av två huvudlinjer, ”vänstersamverkan och front mot Aftonbladet”, allt mer ett organ för högern inom det frisinnade partiet.⁷⁷ Det är därför knappast förvånande att man bland Afton-Tidningens uppbackare och aktietecknare hittar en rad av de vänsterliberaler som vi också återfinner i andra sammanhang; åtskilliga i Lindhagengruppen och Palmstiernas klubb t ex. I flera av de kontroversiella frågorna inom det liberala partiet drev Spångberg öppet den radikala vänsterns frågor, t ex i debatten om storstrejken och Staaffs Eskilstunatal och valet av Åkerman till avtalsutskottet. Torbacke menar emellertid att man inte kan se Afton-Tidningen och dess föregångare som något ”organ” för en bestämd grupp eller riktning inom partiet i någon snävare mening. Tillkomsten av Afton-Tidningen var frukten av en mans arbete. Torbacke placerar in den i gränzonen mellan socialister och liberaler.⁷⁸

Det finns inget som tyder på att Spångberg på allvar övervägt att ansluta sig till det socialdemokratiska partiet, men han samverkade tidvis nära. Så var han aktiv i arbetet på att förankra Gustaf Steffens förstakammandat hos socialdemokraterna 1910 och skriver till

⁷¹ Zweigbergk – Hellberg 2.10.07, Folkrorelsearkivet Karlstad.

⁷² Syftar på justitieministern i Lindmans regering.

⁷³ Zweigbergk – Bergström 12.2.09.

⁷⁴ Hellberg – Zweigbergk 5.10.07.

⁷⁵ Schotte – Bergström 5.9.06. Se också Manne Ståls biografi över Hellberg (ms, Karlstad folkrörelsearkiv).

⁷⁶ Torbacke 1966 s 18ff. Hela framställningen av Spångbergs verksamhet baseras på detta verk.

⁷⁷ Aa s 71.

⁷⁸ Torbacke 1966 s 78.

Steffen varför han först legat lågt: ”Att propagera den mera positivt i tidningen, innan socialdemokraterna själva klarerat sin ställning, kunde möjligen fått sken av opåkallad inblandning, eftersom jag ju formellt tillhör ett annat parti.”⁷⁹

Nu kunde emellertid den verksamhet som Spångberg stod för också upplevas som ett hot även från socialdemokratin. Särskilt känslig var konkurrensen om tidningsläsare, något som även t ex Mauritz Hellberg fick känna på. När Social-Demokraten kritiskt granskar Afton-Tidningens utveckling, inte minst ekonomiskt, skrev Spångberg bittert 1912 till Branting att om Social-Demokraten ansåg sig böra bekämpa som särskilt skadlig den liberalism, som stod socialdemokratin närmast, kunde den väl ändå behandla dess målsmän som hederligt folk, som inte laborerar med ”ihåliga värden”.⁸⁰

Socialradikala strömningar

Frågan om en vänsterutbrytning ur det liberala partiet fanns hela tiden aktuell som en åtminstone tänkbar möjlighet hos åtskilliga kritiker. En skärmytsling inträffade hösten 1909 i samband med den kraftiga polariseringen i storstrejkens kölvatten och Staaffs Eskilstunatal, där en grupp kring Palmstierna uppenbarligen konspirerade för att undersöka möjligheterna av en vänsterrevolt, dock utan framgång.⁸¹

Blir det ingen vänsterutsöndring har vänstern inom partiet ingen framtid, skrev Hellberg 1907⁸² och 1910 gav han som argument för att han låtit invälja sig i riksdagen ”att jag kände liksom en kallelse att vid den uppgörelse som tydligen stundar mellan Staaffliberalismen och den rena vänstern vara med i centrum, eftersom den uppgörelsen nog blir mycket avgörande för framstegsarbetet i vårt land”.⁸³ Hur pass fasta var dessa planer, vem skulle ta initiativet, särskilt när Lindhagen hade lämnat liberalerna – kanske ”blivit rädd för makten”?⁸⁴

Man kan placera in Mauritz Hellberg i ett politiskt koteri med mer eller mindre realistiska och homogena planer på ett ”rent” vänsterparti. Där ingick också personer som JJ Gibson, Karl Starbäck, Erik Palmstierna och Ellen Key. Även Gustav Steffen deltog i denna grupps lösliga diskussioner. Någon klar bild av det parti man ville skapa hade man inte. Steffen ville snarast bygga ett fabianskt elitparti, JJ Gibson formulerade tankar på ett utopiskt inriktat ’socialevolutionistiskt’ parti,⁸⁵ Ellen Key talade om att vara socialist på egen hand⁸⁶ och Hellberg och Starbäck tänkte sig nog mer ett traditionellt vänsterbetonat politiskt parti.⁸⁷ När Lindhagen inte längre fanns till hands, och Schotte efter storstrejken definitivt svikit eventuella förhoppningar på att ta ledningen i en vänsterrevolt, verkar blickarna allt mer riktas mot Palmstierna. Ellen Key myntade uttrycket de sju Palmstiernorna som skulle kunna utgöra stommen i ett sådant parti.⁸⁸ Men inte heller Palmstierna levde upp till förväntningarna härvidlag utan anslöt sig till socialdemokraterna sommaren 1910. Ännu en tid fanns tankarna levande, och så sent som i januari 1911 räknade Starbäck styrkeförhållandena i förtroenderådet för den händelse liberalerna skulle riskera bli ”ett bleknosigt frimicklets centerparti” – Starbäck slickar såren efter att ha blivit ratad som liberal kandidat till första kammaren av just de frikyrkliga inom partiet. ”Om högerflygeln ska bestämma direktionen ha vi kommit till

⁷⁹ Spångberg – Steffen 4.9.10.

⁸⁰ Spångberg – Branting 14.11.12, ARAB. Uttrycket syftar på kritik mot tidningens äventyrliga ekonomi.

⁸¹ Se Palme aa s 236ff.

⁸² Hellberg – Zweigberk 5.10.07

⁸³ Hellberg – Ellen Key 27.9.10. KB.

⁸⁴ Uttryckt från Palmstierna 1951 s 67.

⁸⁵ Se tex Gibson-Palmstierna 24-6.10. Palmstierna-Gibson 29.6.10.

⁸⁶ J Torbacke 1966 s 80)

⁸⁷ Starbäck-Gibson 5.1.11, Hellberg-Key 27.9.10.

⁸⁸ Key – Palmstierna 1910 – Hon nämner förutom Palmstierna, Åkerman, Gibson, Kjellberg, Wavrinsky, Söderberg eller Thylander samt Wallis. Se också brev JJ och Lizzi Gibson – Palmstierna 28.10.09.

korsvägen, och jag undrar om icke då majoriteten ginge med åt vänster”, skriver han. Han uppskattar att av förtroenderådets medlemmar tio fanns till höger om Staaff och nio till vänster. Till vänstern, ”Schotte-gruppen”, räknar han, förutom sig själv, också Jansson i Edsbäcken, Bromée i Bärslöf, Bonde, Pettersson i Södertälje och Söderbergh i Karlshamn.⁸⁹ Vid det laget torde emellertid få fortfarande ha trott på något nytt vänsterparti.

Palmstierna och hans ”Vi-klubb”

Erik Palmstiernas centrala roll i ett par av de vänstergrupper som formerades inom det liberala partiet har redan framgått. Men Palmstierna hade många järn i elden inom den liberala världen och han försökte även bygga upp direkta relationer till socialdemokratien.

Erik Palmstierna hade en ovanlig bakgrund för en radikal politiker.⁹⁰ Han var född 1877 i Stockholm och uppvuxen i en adlig miljö; fadern var bl a överceremonimästare vid hovet. Genom sin moder kom han i kontakt med den läsarväckelse som i början av 1890-talet också spreds i Stockholms överklass. Han sattes i sjöofficersskola, en utbildning som började redan i 12-årsåldern, och tjänstgjorde som sjöofficer i Karlskrona i början av seklet. Där kom han i kontakt med den liberala rörelsen, beslöt att överge den officersbana han aldrig trivts med och tog åter i Stockholm den oavlönade tjänsten som sekreterare i Centralförbundet för socialt arbete, CSA. Sådant var möjligt för personer ur den burgnare miljön vid denna tid. Palmstierna kom också att bli en av initiativtagarna till Svenska Stadsförbundet, och dess första sekreterare. Genom dessa organisationer kom han rakt in i den stockholmska liberala rörelsen och utvecklade en omfattande politisk och social verksamhet.

Inom CSA kom Palmstierna att arbeta med en grupp socialt engagerade liberaler, bland mycket annat inspirerade av fabianism och tysk kateder-socialism.⁹¹ Där fanns också viktiga kontakter att lära känna, blå Henning Elmgren, GH von Koch, Jakob Pettersson och Erik Rinman, chefredaktör på Stockholmstidningen. Han fanns med bland kristna liberaler i en grupp kring Natanael Beskow,⁹² i Stockholms jordreformförening där han kom i kontakt med georgismens idéer och blå Carl Lindhagen, i Frisinnade klubben med radikaler – bland alla, överallt, finner man Palmstierna. Han invaldes för liberalerna i Stockholms stadsfullmäktige och 1908 i andra kammaren.⁹³

Sin inställning till arbetarrörelsen vid denna tid formulerade han på det typiska sätt vi redan känner från andra socialt intresserade liberaler; Beckman, som citerades inledningsvis, var en av dem han lärde känna genom CSA.

Det var naturligt, att jag, som önskade ägna mitt liv åt socialt reformarbete, måste dragas till den mäktiga strömning i tiden, som, ehuru på annan väg, ägnade sig åt samma uppgifter. Massan som företeelse skrämde emellertid likt en blind naturkraft. Individens försvinner i mängden. Han blir till för det hela, för att fylla ett nummer och med tiotusen andra markerar han takten vid massans uppmarsch. Han hör ej ljudet av egna steg.

citerar han i sina memoarer sig själv i en tidningsartikel vid denna tid.⁹⁴

Palmstierna ansåg att tiden fordrade samverkan mellan frisinnade och socialdemokrater, och det var en uppgift för socialradikalerna att förena de bägge riktningarna. Han nöjde sig inte bara med att delta i de grupperingar som fanns, han ville också själv ge sitt bidrag.

⁸⁹ Starbäck-Gibson 5-1-11. Jfr också anført brev Hellberg-Key 27.9.10.

⁹⁰ För biografiska uppgifter, se Palmstierna 1951.

⁹¹ Lindeberg. *CSA och arbetslöshetsfrågan* (1983) s 17f och flera andra ställen.

⁹² Palmstierna 1951 s 44.

⁹³ Palmstierna 1951 samt Agne Gustafsson, Mellan höger och vänster, i Lindhagen (red.) *Bilden av Branting* (1975).

⁹⁴ Palmstierna 1951 s 41.

Vi-klubben

I februari 1908 skrev den unge socialdemokraten Yngve Larsson till sin nära förtrogne, likaledes socialdemokratiske, Otto Järte, som vid tillfället studerade i Tyskland, att han tillbringat mycket tid med Palmstierna. De hade blå kommit i kontakt med varandra i jordreformrörelsen. ”Han är nog som du observerat, inte så ovanligt begåvad som. intellekt... men som vilja och handlingsmänniska, organisatör och taktiker är han ovanlig. Därtill frisk och trevlig, i bästa mening demokratisk”. På Palmstiernas initiativ har, fortsätter Larsson, bildats en liten sammanslutning av tvättakta radikaler som kommer tillsammans var fjortonde dag för att ”utbilda en gemensam och enhetlig åskådning och uppmuntra varandra till kamp mot högern.” Som deltagare i gruppen nämnde Larsson med anknytning till CSA GH v Koch och Moritz Marcus, nationalekonomen Sven Brissman, framträdande vänsterliberaler som Eliel Löfgren och Odal Ottelin, bankmannen Gustaf Lagercrantz. Socialdemokraterna var förutom Larsson, och när han återvände, Järte, inledningsvis representerade av riksdagsmannen Bernhard Eriksson och redaktören och kooperatören Karl Eriksson samt dito kooperatören Anders Örne.⁹⁵

Järte svarade att den radikala juntan lät inbjudande, och såg också möjligheterna för det socialdemokratiska partiet. Hans dröm var att alla politiskt intresserade radikaler med socialt intresse gick över, blå för att kunna någorlunda bota vad han kallade partiets betänkliga intellektuella blodsbrist.⁹⁶ I nästa brev hade Larssons entusiasm emellertid svalnat något, och han beskrev nu samlingen som egentligen bara en pratklubb av många alltför heterogena element, förenade av en viss fördomsfrihet. Det är inte så lätt att stå på en gemensam botten för [arbetarna] Örne, Karl Eriksson och Bernhard Eriksson å ena sidan och akademikerna Lagercrantz eller Löfgren å andra, menade Larsson och exemplifierade med en diskussion om samarbete mellan liberaler och socialdemokrater, som han själv inlett.⁹⁷

När Palmstierna själv ett par år senare presenterade sin klubb för en tilltänkt medlem hette det så här:

Hösten 1907 tog jag initiativet till en privat och hemlig sammanslutning mellan ett antal ”tvättakta” radikaler och socialdemokrater med bildning. Syftet var att söka skapa ett för framtiden varande vänskapsförbund mellan dem, som p.g.a.. sina åsikter vore ”dömda” att samarbeta med varann för landets framtid. Endast de som på ett eller annat sätt stå i det direkta samhällsarbetet medtogs. Bara unga män... Tendensen ekonomisk-politisk. Spetsen riktad mot unghögerjuntan.

Bland medlemmarna nämner Palmstierna, förutom dem Larsson räknat upp, läkaren Alfred Petrén, författaren Ernst Didring, kapten Sten Dehlgren och socialdemokraten Sigfrid Hansson. Palmstierna är mån om att understryka att inga protokoll förs och att allt är konfidentiellt.⁹⁸

Ordet ”konfidentiellt” är f.ö. hans politiska karriär igenom, ett Palmstiernskt signum. Otaliga är de brev han avslutar så, och det ger en antydning om hur Palmstierna ville verka, också med sin klubb. Den kom att samlas fram till 1918, alltså långt efter det att Palmstierna 1910 gått över till socialdemokratin, och ytterligare ett antal personer kom att knytas till gruppen, med i huvudsak samma rekryteringsbas; på en medlemslista från 1915 eller -16 har tillkommit Andreas Bjerre, dr Hugo Heyman, fil dr Fredrik Hjelmqvist, kammarrådet Axel Klockhoff, fil kand Helge Lindholm, professor Wilhelm Lundstedt, fil dr Vilhelm Nordenson, aktuarie NO Nilsson, revisionssekreterare A Rodhe, redaktör E Rosenborg, fil lic Simon Runemark, professor Torgny Segerstedt, Seth Silow, och fil kand John Sundqvist från den borgerliga

⁹⁵ Larsson – Järte 6.2.08. Bland Larssons papper, SSA.

⁹⁶ Järte – Larsson 16.4.08.

⁹⁷ Larsson – Järte 18.4.08. Hos Larsson.

⁹⁸ Palmstierna – Erik Hedén 12.1.09, KB.

sidan och Hjalmar Branting, Arthur Engberg, Per Albin Hansson, Gustav Möller, Värner Rydén, Rickard Sandler, fil lic Einar Thulin, hovrättsjuristen Karl Schlyter, aktuarie Erik Sjöstrand och redaktör Olof Sundström från socialdemokratiskt håll.⁹⁹ Senare tillkom blå Östen Linden.¹⁰⁰ Särskilt socialdemokraterna måste väl sägas indikera en viss förmåga hos Palmstierna att hitta också kommande nyckelpersoner inom arbetarrörelsen – eller kan möjligtvis orsaksförhållandet mellan karriär och deltagande i denna miljö vara det omvända?

Det har inte varit möjligt att hitta några närmare uppgifter om klubbens diskussionsämnen under de törsta åren, även om vi genom Larssons redogörelse vet att man redan första säsongen diskuterade samverkan mellan liberaler och socialdemokrater samt försvarsfrågan; Palmstiernas två hjärtefrågor framför andra. De förteckningar som har varit möjliga att göra från 1912 visar att det fördes en bred samhällspolitisk debatt med tyngdpunkten på aktuella politiska spörsmål; ämnen som det nya socialdemokratiska partiprogrammet, parlamentarismen i praxis och, under 1914, regeringskrisen och den parlamentariska situationen blandas med kommunalförvaltningens organisering, aktuella vattenrättsfrågor och Haagdomstolens uppgifter.¹⁰¹ Men med all säkerhet förekom också en rad informella överläggningar. Palmstiernas uppfattning om klubbens betydelse är mycket hög. ”Åtskilliga riksdagsmotioner, utnämningsfrågor och administrativa uppslag härledde sig från diskussionerna kring vårt avlånga bord”, skriver han i sina memoarer och konstaterar stolt att fjorton kommande regeringsledamöter, varav tre statsministrar och fyra utrikesministrar, tillhört medlemmarna, vidare att två blev generaldirektörer, två överdirektörer, en hovrättspresident, en envoyé, en borgarråd, fyra professorer, en bankdirektör, tre chefredaktörer och två landshövdingar. Ca 2/3 var eller blev riksdagsmän. Han menar också att Edens koalitionsregering mellan liberaler och socialdemokrater 1917 knappast kommit till ”såvida årens samverkan mellan oss icke förberett dess tillkomst.”¹⁰²

Klart är att klubben, ”en bred intellektuell krets [som] genom regelbundet personligt umgänge och debatt försökte åstadkomma viktiga personliga lösningar”,¹⁰³ genom sin verksamhet vid flera tillfällen spelade en betydande roll i konkreta politiska situationer och under en central period fungerade som en mycket viktig kontaktyta mellan liberaler och socialdemokrater.

När Palmstierna väl i juni 1910 bestämt sig för att ansluta sig till socialdemokraterna verkar han ha fattat beslutet utan att närmare rådgöra med många, om ens någon, av sina liberala förtroagna. Däremot tycks han ha förberett övergången väl genom kontakter med Branting och andra socialdemokrater.¹⁰⁴ I breven till vännerna underströk han att han fortfarande stod kvar vid sitt program, men de avgörande motiv han anförde för partibytet varierar något. I brev till Steffen pekade han på det nya valsättet:

Den brygga mellan arbetarna och de borgerliga vi hittills förmått bilda inom det liberala partiet slås undan genom städernas vingklippning och den nya valformen. Enda möjligheten att fullfölja vårt program är därför att på socialdemokraternas högra flygel förmedla övergången.¹⁰⁵

I brev till Gibson menade han att den väntade liberala regeringen skulle komma att leda till moderation. Här hänvisade han till det nyss avslutade frisinnade landsmötet, som inneburit en samling kring det centrala ledarskapet.¹⁰⁶ Till Schotte skrev han bara att ”mina motiv behöver

⁹⁹ ”Palmstiernas klubb”, lista bland Yngve Larssons papper.

¹⁰⁰ Palmstierna 1951 s 75.

¹⁰¹ Främst bland Schlyters papper, RA.

¹⁰² Palmstierna 1951 s 72, 79.

¹⁰³ Gustafsson aa s 270.

¹⁰⁴ Palmstierna – Branting u.d o 22.6.1910, Palmstierna – Jane 29.6 och 15.7.10, KB.

¹⁰⁵ Palmstierna – Steffen 14.6.10.

¹⁰⁶ Palmstierna – Gibson 29.6.10 Beträffande landsmötet se tex Fehr – Staaff 4.6.10.

jag ej redogöra för. Du och Mauritz Hellberg känner dem bättre än andra”.¹⁰⁷ Stockholms-Tidningens Erik Rinman försäkrade han sin vilja att vara förbindelselänk mellan socialdemokrater och liberaler.¹⁰⁸

De flesta kommentarer han fick från sina vänner var positiva. Några, Schotte och Henning Elmqvist, beklagade förlusten för de liberala.¹⁰⁹ Andra, som Beskow och Rinman, gladdes över att socialdemokratin tillfördes kristna och kultiverade människor och ”att inom socialdemokratin åtminstone finns en som icke skall predika hat och som icke skall ockra på arbetarnas okunnighet och mänskliga avundsjuka”.¹¹⁰

Den ende som Palmstierna aktivt verkat försöka få med sig var Steffen; Gibson snarast avrådde han.¹¹¹ Prästen Ernst Klefbeck beklagade tom att han inte blivit informerad i förväg, så han kunde gjort Palmstierna sällskap.¹¹² Nu inträdde ändå Klefbeck strax därpå, och det talades till och med om en ”koloni Palmstierna” på väg in i socialdemokratin, men det hela verkar just då ha begränsat sig till Klefbeck och Steffen.¹¹³

Liberaler som blir socialdemokrater

Det skedde verkligen en massiv övergång från liberaler till socialdemokratin under åren före första världskriget. Tiotusentals väljare bytte parti och en hel del tidigare liberaler anslöt sig säkerligen också lokalt till socialdemokraterna. Men på den nivå vi här studerar var övergångarna inte fler än att det är möjligt att kort nämna de viktiga. Vi har redan, förutom Lindhagen och Palmstierna, konstaterat tre, Steffen, Klefbeck och Wavrinsky.

Gustav Steffen hade aldrig formellt varit medlem i det liberala partiet, han tillhörde en politisk miljö i gränslandet mellan liberalism och socialdemokrati och var en introduktör av fabianska idéer i Sverige. Steffen, som var professor i sociologi och nationalekonomi i Göteborg från 1901, hade fått sin vetenskapliga skolning i Tyskland och framförallt England.¹¹⁴ Där hade han kommit i kontakt med, och tagit starka intryck av fabianerna, en reformistisk riktning i gränslandet mellan socialdemokrati och liberalism i England. I korrespondens fr a med Lindhagen, utvecklade Steffen sina idéer, och han försökte också vinna honom för bildandet av en motsvarande grupp i Sverige. Det behövs ”en intelligenssocialistisk förening, som utarbetar konkret, real socialism, oberoende av, men i högsta möjliga grad i samverkan med det arbetarsocialistiska partiet. Detta senares socialism behöver ju pånyttfödelse, vidgas, höjas, konkretiseras – och krafterna härtill måste komma utifrån, från intelligensen”, skrev han,¹¹⁵ och utvecklade därefter sin åskådning på ett sätt som kan vara intressant att följa i ett längre citat:

Vi måste få fram en socialistisk demokrati bland kulturmänniskor, vid sidan av och i samverkan med det socialdemokratiska arbetarpartiet. Detta senare är, så vitt jag kan se, det enda som har tillräcklig politisk stötkraft för att stadigt driva på det politiska reformarbetet. Otviveltaktigt sammanhänger denna styrka med en viss klassensidighet, som beror på det i partiet dominerande människomaterialets utvecklingsnivå och livsförhållanden, snarare än på partiläran. Vanställande utväxter på denna klassensidighet måste naturligtvis direkt bekämpas genom lämplig kritik, men ensidighetens kärna måste respekteras såsom oundviklig, så länge lönarbetarens sociala läge förblir väsentligt

¹⁰⁷ Palmstierna – Schotte 15.6.10.

¹⁰⁸ Palmstierna – Rinman 14.6.10, KB.

¹⁰⁹ Schotte – Palmstierna 17.6.10, Elmqvist – Palmstierna ud 1910.

¹¹⁰ Natanael Beskow – Palmstierna 18.6.10, Rinman – Palmstierna 15.6.10. Elmqvist tyckte det var bra att socialdemokraterna tillfördes goda krafter istället för deras ”undermåliga folkrepresentanter”, se noten ovan.

¹¹¹ Palmstierna – Steffen 14.6.10, Palmstierna – Gibson 29.6.10.

¹¹² Klefbeck – Palmstierna 27.6.10.

¹¹³ Palmstierna – Jane 15.7.10.

¹¹⁴ För biografiska uppgifter, se Åke Lilliestam, *Gustaf Steffen som samhälls-teoretiker och idépolitiker* (1960).

¹¹⁵ Steffen-Lindhagen 30.1.1907, SSA.

sådant det nu är. Därför är det kanske, ännu så länge, icke rätt att utspäda arbetarpartiet med självständiga (d.v.s. icke såsom arbetarledare fungerande) politiker ur överklassen – icke ens om dessa i grunden äro lika djupt demokratiska och socialistiska som arbetarnes egna politiker. Det torde snarare böra komma därhän, att vi i och utanför riksdagen få tvänne socialistisk-demokratiska politiska organisationer. Den av dessa, som utgår ur överklassen, måste naturligtvis lägga sitt program så högt som möjligt över alla klassensidigheter och torde få sin icke minst viktiga uppgift däruti, att den, genom ett slags konkurrens, tvingar det socialdemokratiska arbetarpartiet att hålla sig socialvetenskapligt och kulturellt uti framåtskridande...

Jag tror nu närmast på en ”grupp Lindhagen” och på upparbetandet av en systematisk samverkan mellan den och socialdemokraterna. Denna metod bör nog grundligt prövas, innan de självständiga politiska tänkarna låta stämpla sig med socialdemokratins delvis något nötta och felaktiga klichéer och riskeras att hämmas av ett kroppsarbetarpartis oundvikliga intellektuella långsamhet eller ensidiga sociala perspektiver.¹¹⁶

Steffens försök att skapa detta fabianska intelligensparti misslyckades. Lindhagen inträdde i det socialdemokratiska partiet i samma veva han fick Steffens brev. Steffen själv kom, bl a efter uppmaningar från Erik Palmstierna, att ansluta sig till socialdemokratin 1910. Under våren detta år erbjöd han Branting sina tjänster som förstakammarledamot. Branting svarade ’glad och en smula stolt’ positivt på erbjudandet, men måste senare konstatera att det inte var möjligt att få Steffen vald, om han först inte lovade formellt ansluta sig till partiet. Efter en viss tvekan, Steffen var orolig för att ett partimedlemskap skulle påverka hans vetenskapliga rykte negativt – något man kan förstå efter den syn på sitt tillkommande parti han utvecklat ett år tidigare – accepterade han emellertid villkoren. På hösten valdes han till senator av socialdemokraterna i Stockholms län.¹¹⁷

Kanske bör här också nämnas att Steffen i sin korrespondens uttryckte en oerhörd vantrivsel i ”avkroken” Göteborg, och han utvecklade en mycket stor, men föga framgångsrik, aktivitet för att söka vinna en professur vid Stockholms högskola, vars inspektor Lindhagen var fram till 1914. Första-kammarmandatet gav åtminstone möjlighet att periodvis bryta denna isolering.¹¹⁸

Edvard Wavrinsky kom till riksdagen som liberal redan 1890. Han var mycket aktiv inom freds rörelsen och IOGT, och var Godtemplarordens internationelle chef under många år. Han räknades som vi sett tidigt till Lindhagen-gruppen. Av hans korrespondens framgår bitterhet över hur han behandlats av ledande liberaler, Staaff, Bergström och Sven Palme, han kände sig ringaktad för ”nykterhetsfanatism” och ”undermålighet” och under 15 års tid utestängdes han från förtroendeuppdrag, klagar han. Han var vidare orolig för att det inte skulle finnas något utrymme för honom på en liberal lista 1911. Samma år lämnade han också formellt det liberala partiet, och anslöt sig till socialdemokraterna, dock törst sedan en riksdagsplats för socialdemokraterna ställts i utsikt av Branting.¹¹⁹

Det kan noteras att även Ernst Klefbeck valdes in i törsta kammaren en tid efter sin övergång. Det skedde ytterligare några övergångar från den liberala miljön som bör nämnas i detta sammanhang. Läkaren och professorn Alfred Petrén tillhörde Palmstiernas klubb. 1911 invaldes han av socialdemokraterna i första kammaren för Kopparbergs län, utan att tidigare ha tillhört partiet. Enligt uppgifter både av Palmstierna och partivänstern var det genom Palmstiernas ingripande som valet kom till stånd.¹²⁰ Professor Helge Bäckström tillhörde

¹¹⁶ Steffen – Lindhagen 13.1.09.

¹¹⁷ Branting-Steffen 30.4 och 16. 8 1910.

¹¹⁸ Detta framgår av en omfattande korrespondens Steffen – Lindhagen.

¹¹⁹ Wavrinsky – Carl Carlson Bonde 7.12.08, RA, Wavrinsky – Anders Mattson 30.10.11, (kopia hos Wavrinsky, RA) Branting – Wavrinsky 8.7.11, Wavrinsky – Ström 4.4.12.

¹²⁰ Palmstierna 1951 s 205. Fallet Petrén väckte också Stormklockegruppens ilska, och togs som exempel på hur Palmstierna och hans liberala vänner vann allt större inflytande i partiet, Stormklockan t ex 48/1911.

också liberalernas vänsterflygel, och spelade bland annat en betydande roll vid Afton-Tidningens tillkomst.¹²¹ Även han gick över till socialdemokraterna i samband med att han 1911 valdes in i första kammaren.

Assar Åkerman följde inte Palmstierna 1910. När emellertid hans bohusslänska valkrets 1911 inte nominerade honom för omval, valde Åkerman att lämna det liberala partiet, vilket var det villkor de lokala socialdemokraterna ställde för att i stället sätta upp honom på sin lista. Han anslöt sig inte till den socialdemokratiska riksdagsgruppen förrän 1919.¹²²

Även bland den mer lösliga gruppen ”socialradikala” som beskrivits ovan fanns nog tidvis en önskan att ”kasta sig i den virvlande strömmen”. Den utopiskt lagde ’socialrevolutionisten’ Gibson, som också uppenbarligen var påverkad av umgänget med Steffen, övervägde kring 1910 allvarligt om han skulle ansluta sig till socialdemokraterna, trots att det fortfarande föreföll honom vara ”ett speciellt arbetareklassparti” och inte det verkligt sociala parti han eftersträvade. Han följde Steffens anslutning mycket noga. Om den artikel Steffen publicerade i Tiden i samband med sin övergång, och som Branting berömde och kallade ”det märkligaste revisionistiska dokument som skrivits i Norden”,¹²³ var uttryck för en socialdemokratisk omsvängning, trodde han att den fortsatta överströmningen till socialdemokratin skulle bli mycket stor.¹²⁴ Han fick emellertid av Branting uppmaningen att inte ansluta sig till arbetarpartiet. Det verkar alltså inte som Branting hade något intresse av att starta någon massflykt till socialdemokraterna. De han verkligen ville få över, som Palmstierna och Steffen, ägnades däremot stor omsorg. Palmstierna skrev också avvärjande till Gibson: ”Du är ej ekonomisk socialist, liksom flera av våra närmsta vänner. Ni är kulturella radikaler – men ej i ekonomiskt hänseende”.¹²⁵

Den beskrivningen kunde väl kanske i än högre grad gälla för Karl Starbäck. Ändå bekände han för Gibson 1910 hur han alldeles efter det förstakammarval där han blev utestängd av frireligiösa liberaler allvarligt funderade på att söka sig till socialdemokraterna – som då stödde hans val. Nu hette det emellertid att ”det socialdemokratiska partiet är en jesuiterorden... Med den skillnaden att ledarna äro ledda. Jag menar, att partiets hela konstruktion och taktik och pretentionerna på de olika medlemmarna är sådana, att jag för min del omöjlig kan binda mig för dem.”¹²⁶ Detta hindrade inte att Starbäck mindre än ett år senare – när även hans andra-kammarmandat var i tärning – på nytt övervägde en anslutning till ’jesuiterpartiet’.¹²⁷ Någon övergång blev det inte nu heller – och sedan gick det snabbt åt ett helt annat håll.

Den liberala vänstern efter 1911

Det är påfallande vilken förändring i inställningen till det liberala partiet, och inte minst parti-ledaren, många av vänsteropponenterna genomgick efter Staaffs regeringstillträde 1911. Gibson skrev en hyllning etter valsegern, och tackade för den klara gränsdragningen mellan höger och vänster (och får till svar att man ”får ej ge de vännerna [socialdemokraterna] bara sötsaker, riset måste fram ibland”).¹²⁸ Ellen Key ”tror på den liberala regeringen som på gud”, skrev en besviken Fredrik Ström; de unga socialdemokraterna hade haft förhoppningen att kunna göra Key till en kvinnlig Lindhagen.¹²⁹ Många av den liberala partivänsterns anhängare

¹²¹ Torbacke 1966 s 49f.

¹²² R Edenman, *Den socialdemokratiska riksdagsgruppen 1903-1920* (1946) s 295.

¹²³ Branting – Anna Branting 18.8.1910, ARAB, Branting – Steffen 18.8.10.

¹²⁴ Gibson – Steffen 16.9.10.

¹²⁵ Ibid. 29.6.10.

¹²⁶ Starbäck-Gibson 24.10.10.

¹²⁷ Se Grundels dagboksanteckningar 16.7.11, Folkpartiets riksorganisation.

¹²⁸ Gibson – Staaff 10.10.11, Staaff – Gibson 13.10.11.

¹²⁹ Ström – Nerman 26.3.12. ARAB.

fick nu ökade parlamentariska uppdrag, i regering, utredningar och utskott, vilket kan ha påverkat deras lojalitet. När sedan försvarsstriden bröt ut i det liberala partiet, på allvar 1913-14, befann sig flera av de ledande vänsterliberalerna på högerkanten; Starbäck så långt att han nästan förenat sig med högern genom sitt arbete för Försvaret främst-rörelsen.¹³⁰ Men även män som Hellberg, Jakob Pettersson och Zweigbergk fick finna sig i att placeras som högermän inom sitt parti.

Den liberala partiledningen och partivänstern

Karl Staaff var ingen vän av interna oppositioner. När Lindhagen efter flera års kritik, inte minst mot Staaff själv, lämnat liberala samlingspartiet och frisinnade landsföreningen skrev han belåtet till Henrik Hedlund att det var bra att Lindhagen manövrerat sig ut; ”vi bör ej ha givna fiender inom oss.”¹³¹ Det var nog fler än Staaff som drog en lättnadens suck när Lindhagen något år senare formellt anslöt sig till socialdemokraterna. Det var lugnt för partiet, skrev Schotte och hoppades att det skulle bli svårare att bilda det socialradikala parti som så många trängtade efter. Tydligen upphävde detta faran som Schotte såg ligga i att hela Norrlands småbönder genom Lindhagens utträde skulle hemfalla åt socialismen.¹³²

Även andra anhängare av Lindhagengruppen fick sin del av skopan. Frisinnade landsföreningens ordförande Ernst Beckman kallade i sin dagbok Wavrinsky och Wallis för medlöpare, som ”stått med ena foten i vårt parti, med den andra i Lindhagen-gruppen och med någon i den socialdemokratiska.” Han ifrågasatte också om de skulle återväljas till nästa riksdag.¹³³

Staaff var noga med att kontrollera var han hade sin kroniska vänsteropposition och efter Eskilstunatalet tog han en rad kontakter för att kartlägga situationen. Han kunde då konstatera att de flesta även inom partivänstern verkade pålitliga.¹³⁴ Borgmästarna Söderbergh och Pettersson var klart för Staaff, liksom Erik Röing och Dan Broström. Kobb och Kjellberg uppgavs väga och Starbäck vara något vacklande. Om Palmstierna, Åkerman och Eliel Löfgren hyste han dock föga hopp; de beskrivs som tämligen ohjälpliga, för att inte tala om den omöjliga Hellberg. Karlstad-Tidningen är vansinnig och har ”använt tillfället att anbefalla – ödmjukhet inför sossarna!” Annars var det bara Afton-Tidningen och Falköpings-posten som inte slutit upp bakom Staaff av de liberala organen.¹³⁵

Nu ställdes Palmstierna och Åkerman i centrum för Staaffs irritation, och de uppmanades direkt att lämna partiet. I Staaffs korrespondens med sin näre vän, Handelstidningens korrespondent i Stockholm, Ragnar Fehr, utvecklades under 1910 en jargong som närmast måste beskrivas som hatisk mot de bägge vänsteropponenterna. Beträffande Åkerman, skrev Staaff, ”har jag i det avseendet alldeles samma mening som Schotte, att han är ‘naiv’ ehuru det kanske vore mer träffande att säga ‘dum’ helt enkelt. Kan också bero på högfärd. Till karaktären står han dock över den andre.” (= Palmstierna).¹³⁶

Och Fehr rapporterade i samma anda hem till Henrik Hedlund om Staaffs önskan att få de bägge uteslutna: ”Det är ju här mindre en fråga om åsikter – av sådana har Palmstierna på en gång alla och inga – än om vanliga mänskliga umgängesseder inom ett parti. Åkerman och Palmstierna måste på något sätt visas bort... Jag har sett så mycket på sista tiden av den lille halvjuden Palmstiernas småaktiga intriger, att jag för min del måste betrakta hans

¹³⁰ Torbacke, ”Försvaret främst” (1983) s 143.

¹³¹ Staaff – Hedlund 20.12.07.

¹³² Schotte – Bergström 24.1.09.

¹³³ Beckmans dagbok 19.6.08.

¹³⁴ Palme aa s 2401.

¹³⁵ Staaff – Bergström 11.1.10, se även Staaff – Beckman 16.12.09.

¹³⁶ Staaff – Fehr 15.5.11 (UUB).

utestängande från partiet och sedan från riksdagen som en betydande vinst för svensk politik.¹³⁷

Det är alltså tydligt att det fanns något i relationerna till Palmstierna och gruppen närmast socialdemokratin inom det liberala partiet som i högsta grad berörde Staaff. Det är kanske inte alldeles utan historiskt intresse att notera att Staaffs hälsa kollapsade i direkt anslutning till de uppslitande striderna våren 1910.¹³⁸

Ledarna för bondeliberalismen upprördes däremot betydligt mindre av affären Åkerman och Palmstiernas olika turer. För dem var det betydligt mer skadligt med Starbäcks motioner om hädelseparagrafens avskaffande och liknande uttryck för stadsradikalism; det var sådant som skadade relationerna till partiets väljare på landsbygden.¹³⁹

Sammanfattning

Det är uppenbart att den snabbt växande arbetarrörelsen både fascinerade och skrämde den svenska borgarklassen, också de mest radikala. Många attraherades av den, av olika skäl. Med dess hjälp kunde avgörande reformer genomföras, det egna partiet tvingas åt vänster eller kunde ett nytt, verkligt radikalt vänsterparti få en uppgift. Andra såg som sin uppgift att inom eller nära arbetarpartiet fostra dess medlemmar i ansvarsfull riktning.

Någon mer omfattande övergång från ledande liberalers sida skedde aldrig. Det var för personer från en borgerlig miljö ett stort steg att ta, som kunde medföra risker för karriären och brutna sociala kontakter. De som gick över hade påfallande ofta personligt utbyte av det, i regel i form av riksdagsmandat. När Staaffs andra regering formerades på den fruktbärande samverkans grund blev motiven för en övergång svagare, när samhällsmotsättningarna skärptes blev steget längre. Inte heller verkar socialdemokraterna, på några undantag när, varit särskilt pådrivande. Däremot kunde den grupp av radikaler som fanns i gränzonen mellan liberalism och socialdemokratins höger fungera som en viktig brygga när planerna på vänstersamverkan skulle omsättas i praktiken. Intresse av en sådan förbindelse fanns från bägge håll.

Kjell Östberg

¹³⁷ Fehr – Hedlund 10.4.10.

¹³⁸ Kihlberg 1963 s 199f.

¹³⁹ Persson i Påboda – Persson i Tallberg 13.4.10, UUB.